

Байтикова Т.А.

ЭТНОПСИХОЛОГИЯНЫН ОРЧУНДУУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Байтикова Т.А.

СУЩЕСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОПСИХОЛОГИИ

T.A. Baitikova

SIGNIFICANT PROBLEMS OF ETHNO-PSYCHOLOGY

УДК:159.9:159.922.4

Макалада этнопсихологиянын бүгүнкү күндөгү проблемалары болгон: миграция, көп маданияттуу билим берүү этникалык конфликттер ж.б. жөнүндө маалыматтар берилди.

В статье раскрываются современные проблемы этнопсихологии, как: миграция, поликультурное образование, этнические конфликты и др.

Азыркы учурда ар кандай элдердин этникалык өзгөчөлүгүн үйрөнүү кызыктуу да, баалуу да болуп саналат. Бүгүнкү күндө коом илимдин проблемаларын иштеп чыгууга, изилдөө ишмердүүлүгүндө жаңы ыкмаларды табууга, тажрыйбаларды тереңдеп анализдөөгө, психологдор топтогон ар кандай социалдык процесстерди кылдат үйрөнүүгө окумуштуу-практиктердин ар тараптуу даярдыгын талап кылат. Бул багытта этнопсихологдор илимдин тапшырмасы жана психологиянын орчундуу проблемасы катарыга жалгыз гана инсандын эмес, жалпы бүтүндөй элдин жан дүйнө закондорун изилдөөнү максат кылыптат. Аныга негизинде элди бир бүтүндүк катары алып, фактыларга таянуу менен изилденүүчү рассаны, урууну, этносту, улутту объективдүү аныктоого аракеттенишет. Изилдөөчүлөрдү элдин духун чечмелеп берүүчү алардын тарыхы, белгилүү бир элдердин этнологиясы жана психологиясында улуттук спецификалык өзгөчөлүктөр кызыктырып келет.

Учурда этнопсихологиянын негизги багыттары болгон балдардын социализациясын, улуттук мүнөздү изилдөөдө жана ар түрдүү маданияттын нормаларын анализдөөдө комплекстүү-теориялык изилдөө иштери жүргүзүлүп келет. Практикада да догматизмден жана мурдагы учурдун стереотиптеринен кутулууга, дүйнөлүк тажрыйбаларды колдонуу менен улуттук проблемаларды чечүүгө, ар түрдүү улуттар үчүн илимий негизде сунуштарды иштеп чыгууну улантуу мезгилдин орчундуу талабы болуп келет.

Этнопсихология - психология илиминин өз алдынча тармагы катарында таануучулук процесстерди, эмоционалдуулук-эрткүүлүк чөйрөнү, мотивацияны, алардыш өз ара аракеттеринин формаларыга окутуу менен бирге алдына койгон атайын тапшырмаларды чечмелейт. Мисалы, конкреттүү этностордун улуттук-психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн калыптануу булактары жана факторлору жөнүндө

маалыматтарды чогултуп, жалпылоо, алардыга баалуулуктарын жана мотивациялык чөйрөсүн үйрөнүү, элдердин таануучулук процесстеринин өзгөчөлүгүн (кабыл алуу ченемдери, көңүл буруунун концентрациясы ж.б) караштыруу, улуттук установканын спецификасын аныктоо, пикир алышуу өзгөчөлүгүн белгилөө, элдердин мүнөз түзүлүшүн үйрөнүү, этникалык катмардагы класстардын, топ-тордун өз ара байланышын үйрөнүү, этностордун эмгек ишмердүүлүгүндөгү өзгөчөлүктү изилдөө, мамлекет ичиндеги улуттардын өз ара байланышын изилдөө иштери жүргүзүлүп келет. Жогоруда аталган тапшырмаларды чечүү жолунда илимде ар кандай проблемалар пайда болууда. Бүгүнкү күндө этнопсихологиянын проблемалары болуп:

- этникалык окшоштук;
- миграция;
- аккультурация;
- этникалык социализация;
- көп маданияттуу билим берүү;
- этникалык конфликттер ж.б. саналат.

Этнопсихология жаралгандан бүгүнкү күнгө чейин этникалык окшоштук илимдин фундаменталдуу проблемасы болуп келет.

Изилдөөчү Т.Г.Стефаненко өз эмгегинде орус окумуштуусу, Россияда этнопсихологиянын жаралышын түптөгөн Г.Г.Шпеттин этникалык окшоштук тууралуу козгогон проблемасы бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпостон, тескерисинче, жаңы миң жылдыктын башында жер шарында жашаган адамдардын көпчүлүгү өз маданиятынан тышкары башка маданияттар менен тыгыз байланышууда, синтезделген маданиятка сиңип кирүүдө эң актуалдуу мүнөзгө ээ болгондугун баса белгилеген [4].

Этникалык өзүңкү аң-сезим менен этникалык окшоштуктун катышы көптөгөн изилдөөчүлөрдү кызыктырып, айрым окумуштуулар тарабынан (В.Н.Павленко, Е.Н.Резникова) жогорудагы эки түшүнүк синоним катары кабыл алынса, айрымдары үчүн (И.И.Кауненко, В.Н.Павленко) этникалык окшоштукка караганда этникалык өзүңкү аң-сезим кеңири түшүнүк катары кабыл алынат [3].

Байыркы доордон бери жаратылыштын кыфсыктары, согуштар, ж.б. себептер элдерди бүткүл планетада аралашууга аргасыз кышат. Жер которуу, өз туулуп өскөн мекенин таштоо, дегеле, бардык мигранттар үчүн жергиликтүү калк менен өз ара байла-

ныпта болууда кандайдыр бир деңгээлде кыйышчылыктарга кабылышат. Ошондуктан маданияттар ортосунда адаптацияланууну үйрөнүү чоң роль ойнойт.

Маданий аралык адаптациялануу проблемасына болгон кызыгуу илимде ХХ кылымдын башында башталган. Узак убакыт бою этнологдор тарабынан "аккультурация" процессин изилдөө иштери жүргүзүлүп, бул түшүнүк топтун ар түрдүү маданият менен узак убакыт контактта болушу, топтун же эки тараптын тең маданий өзгөрүүсү менен түшүндүрүлгөн.

Изилдөөчү Н.Р.Маликова миграция менен аккультурациянын проблемалары болуп, мигранттардын жаңы чөйрөгө ийгиликтүү адаптациялануусуна ар кандай индивидуалдуу-инсандык жана социалдык-психологиялык факторлордун тийгизген таасири чоң экендигин баса белгилейт [6].

Жогорудагы процесстин негизинде изилдөөчү Г.Триандис мигранттардын адаптациялануу процессинин беш этабын көрсөтөт [2].

1. Адаптациялануунун бул этабы башка өлкөгө жаңы барган учур, энтузиазм, көтөрүңкү көңүл менен мүнөздөлүп, бирок бул этап өтө тез өтөт.

2. Бул этапта чөйрө мигранттарга негативдүү кыймыл жасай баштап, ага ар кандай психологиялык факторлор таасир этет (өз ара түшүнбөстүктөр, фрустрация, депрессия ж.б.).

3. Маданий шоктун симптомдору эң жогорку чекитке жетип, оору пайда кылат. Ийгиликтүү адаптациялана албагандар кайра өз мекенине кайтышат.

4. Бул этапта депрессия бара-бара оптимизм менен алмашып, канааттануу, ишеним сезими пайда болуп, индивид өзүнүн ыңгайлышкандыгын сезип, коомдук жашоону өзүнө сиңирет.

5. Бул этапка өтө узак убакыт ичинде адаптацияланып, индивид жаңы чөйрөнү өз мекенине теңеп, бардык карама-каршы маданияттын процесстерин кабыл алат.

Бардык эле мигранттар адаптациялануунун этаптарын башынан өткөрүшөйт. Жергиликтүү калктын маданиятына таасири (тиги, каада-салты ж.б.) да чоң роль ойнойт. Адаптациялануу сыяктуу орчундуу проблемаларды изилдөө иштери биздин өлкөдө да жүргүзүлүп келет.

Кыргызстанда этнопсихологиялык проблемаларды изилдөө жана анын актуалдуулугу республиканын сыртындагы, ичиндеги ар түрдүү улуттардын ачык жана демократиялык өз ара байланышта болушу өтө зарыл экендиги менен түшүндүрүлөт. Биздин өлкөдө көптөгөн жылдар бою улуттук маселелер ийгиликтүү чечилгендей, улуттар бир бүтүндүк катары жашап, алардын ортосунда эч кандай проблемалар жоктой сезилип келген. Бүгүнкү күндө мамлекетибиздеги бурулуш учур, бардык региондордо жашаган улуттар ортосундагы ар түрдүү мүнөздөгү өз ара мамилелерди дагы тереңден караштырууну, курч проблемаларды оң жагына чечүүнү талап этет. Адамзаттын тиричилигиндеги өнүгүүнүн бардык этаптарында (саясий, экономи-

калык, маданий ишмердүүлүктөрдө) улуттар аралык мамилелер сөзсүз чагылдырышат.

Акыркы статистикалык маалыматтар боюнча өлкөбүздө сексенден ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт. Бул улуттардын өз ара мамилелеринин социалдык-психологиялык феноменин изилдеп, үйрөнүүдө тилекке каршы көптөгөн кыйынчылык-тар кездешип жатат. Улуттар аралык мамиленин татаалдап, курчушун конфликттердин келип чыгышы мүнөздөйт.

Азыркы учурда этностор арасында мамилелер социалдык реалдуулук болуп саналып, жагымсыз абалдарды пайда кышууда. Этностор аралык конфликттер фондук чектен чыгып, айрым региондордо кризис алып келүүдө. Этникалык оор абалдын этаптарын, себептерин, механизмдерин, көрсөткүчтөрүн кароо учурдун актуалдуу проблемаларынан болуп саналат.

Көптөгөн изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча ХI кылымдын башталышы социалдык оор абалдын болуп келе жаткандыгын мүнөздөйт. Алар социалдык оор абалды коомдук жашоонун өзгөчө абалы, ички карама-каршылыктын күч алышы катары аныкташат.

Н.Солдатовдун пикири боюнча оор абал "душмандын образынын" калыптануу процессин активдештирет. Конфликтке чейинки оор абал узак убакытка чейин сакталып, этностор аралык оор абалдын диагностикалык деңгээлин аныктоодо латенттик, фрустрациялык, конфликттик, кризистик абалдары белгиленет [2].

Коомдо өтө кеңири жайыштылган этностор арасында бири-бирин басыгатуу мүнөзү жашайт. Этностор аралык оор абалды жөнгө салууга, методдорду колдонууга эч мүмкүн болбой калган учурда кризистик абал пайда болуп, аны тез аранын ичинде чечүүнү талап кылат. Мындай кырдаалдын башкалардан айырмасы коркунуч, жек көрүү, зордоо мүнөздөрү менен коштолуп, жүрүм-турумдун негизги кыймылдаткыч күчүнө айланат. Натыйжада, этностор аралык оор абалдын пайда болушунда этностук топтордун психологиялык коргонуу механизмдери активдешип, алар топтордун өз ара адаптациялануу процессинде регулятивдик башкаруу функциясына аткарат. Этностор аралык оор абал кыска убакытты ичинде тез өөрчүп, эки этнос ортосунда гана эмес, көпчүлүк учурда коңшулаш этнос, улуттарды да камтып, саясий-этносуулук системанын тең салмактуулук абалынан чыгып, конфликтти пайда кылат (2010-жылдын июнь айында Ош аймагында келип чыккан кыргыз-өзбек конфликтти мисал боло алат).

Мындан тышкары жалпы коомчулукта этникалык конфликттердин келип чыгышынын мүнөздүү белгилери болуп: коомдук жашоонун чөйрөсүндө иш жоболоруна канааттанбоо, социалдык тартиптин жоктугу, бийликке карата ишенимдин жоголушу, пессимизмдин өсүшү, коомдо этникалык стереотиптердин циркуляциялык өсүшү, миграциянын күч алышы, көчүп келген мигранттарга карата ксенофобиялык реакцияны жогорку интенсивдүүлүгүнүн

күч алышы, "башкаларга" карата негативдүү образдардын пайда болушу, улуттук фанатизмдин негизинде этноцентризмдин күч алышы ж.б. саналат.

Азыркы коомдо этникалык конфликттердин себептерин анализдөөдө улуттук мүнөздүн жана улуттук менталитеттин проблемаларын чечүү зарылдыгына алып келүүдө. Чөйрөдө ар бир улут өздүк мүнөзгө ээ болуп, ал этникалык топтун маданиятын, символдорун, салттарын чагылдырууда көрүнөт. Бирок коомдун өнүгүү, өзгөрүү шартында улуттун психологиясы, мүнөзү да өнүгүп, өзгөрүү абалына туш болууда. Ушул негизде ар кандай объективдүү, субъективдүү көз караштар этностор аралык өз ара кабыл алууну кандайдыр бир деңгээлде жөнгө салып келет.

Учурда улуттар аралык конфликттер социалдык бирдиктүү ишмердүүлүк процессинде элдердин өз алдынчалуулугунун жетишсиздигинен, толеранттуулуктун деңгээлинин төмөндүгүнөн да келип чыгууда. Толеранттуулук - этнопсихологиялык контексте башка улутка болгон чыдамдуулук, сабырдуулук, алардын өзгөчөлүгүн эске алуусу саналат [1].

Бүгүнкү күндө да нравалуулук тарбиянын мазмунун толеранттуулук түзүп, азыркы шартта ар улуттун өкүлдөрүнүн жүрүш-турушунун улуттук-спецификалык өзгөчөлүктөрүн психологиялык даярдыктын негизинде нейтралдуу кабыл алууну үйрөнүүнү шарттайт. Улутта толеранттуулук күчтүү болгондо гана ал улуттар арасында конфликтти болтурбоону же чечүүнү камсыз кылат. Толеранттуулук ар бир адамдын улуттук татыктуулугун мүнөздөөсү, т.а, өз элинин тарыхый тажрыйбасын, өздүк улуттук маданиятын көрсөтүүсү зарыл. Башка элдердин маданиятына сый-урмат менен мамиле кылуу бул келечекте өз элинин өсүп-өнүгүүсүнө жакшы нерселерди кабыл алуу, баалоо дегендикке жатат. Башка улутту сыйлоо аркышуу өздүк улуттук традицияларды баалоо күч алат. Этнопсихология илиминде этникалык тенденцияны жоюуда жана толеранттуулукту уюштурууда маргиналдар проблема түзүп келишет. Этникалык маргиналдарга: өз тилинде окубаган окуучулар, студенттер, башка өлкөдөн келген мигранттар (билинг), эки башка улуттагы адамдардын никесинен жаралган балдар жана ар кандай себептер менен эки улуттун маданиятына же көптөгөн этникалык маданиятка ээ адамдар киришет.

Изилдөөчү Дж.Мердок "Адамдар ортосундагы мамиленин регионалдуу картотекасы" түзүп, анда бала чакта, кенже мектеп жашында, өспүрүм курак-

та окутуунун жана тарбиялоонун түрлөрү, моралдык нормалардын, ар түрдүү маданияттын, укуктардын өзгөчөлүктөрү жана коомдогу менталитет чагылдырылган. Картотекада башка улут жөнүндө билбей туруп, аларга кичи пейил мамиле жасоону тарбиялоо кыйынчылыкка туруп, билбестик, шектүүлүк сезимди күчөтүп, көпчүлүк учурда этникалык конфликттердин келип чыгуусуна бирден-бир себеп болору белгиленген. Тескерисинче, көп кырдуу маданияттардын бири-бирине болгон таасирин, бири-бирине сиңип кеткен учурлардан да мисалдар келтирилген [5].

Жыйынтыктап айтканда, бүгүнкү күндө этнопсихологиянын орчундуу проблемаларын чечүү жолунда төмөнкү учурларга өзгөчө көңүл буруу максатка ылайык болуп саналат:

1. Улуттук-психологиялык өзгөчөлүктөр туура-луу маалыматтарды топтоо иштерин күчөтүү;
2. Этностордун баалуулуктарын тереңдеп үйрөнүү;
3. Улуттук установканын спецификасын үйрөнүү;
4. Элдердин мүнөз түзүлүшүн үйрөнүү, объективдүү мүнөздөмөлөрдүн жыйындысын жайыштуруу;
5. Топтордун өз ара байланышын, мамилелерин жөнгө салуу;
6. Мамлекет ичиндеги улуттардын өз ара байланышын үйрөнүү;
7. Этностордун символикалык чөйрөсүнүн өзгөрүшүн туура кабыл алууга үйрөнүү;
8. Башка улутка болгон толеранттуулукту өрчүтүү;
9. Башка улуттардын маданиятына сый-урмат менен мамиле жасоо;
10. Өсүп келе жаткан жаштарды ар бир улуттун баалуу жана спецификалык маданияты менен жакындан тааныштыруу.

Адабияттар:

- 1 Кукушин В.С., Столяренко Л.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. Ростов-на-Дону.: Феникс, 2000.
- 2 Под ред. Палагиной Н.Н. Этнопсихология: теория и методики. Бишкек.: 2001.
- 3 Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросскультурную психологию.-М.: 1999.
- 4 Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. - М.: 2006.
- 5 Саракуев Э.А. Введение в этнопсихологию. - М.: 1996.
- 6 Вундт В. Проблемы психологии народов. - М.: 2001.

Рецензент: к.пед.н. Исакова Ч.Б.